HISTORY STUDIES
INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)
Volume 7 Issue 4, p. 157-174, December 2015
DOI Number: 10.9737/hist.20152715328

Erzurum Fransız Konsolosu Challaye'nin Kırım Savaşı Döneminde Askerî İstihbarat Faaliyetleri (1853-1854)*

Military Intelligence Activities of French Consul Challaye in Erzurum during the Crimean War (1853-1854)

Yrd. Doç. Dr. Özgür YILMAZ
Gümüşhane Üniversitesi - Gümüşhane

JHS
History Studies
Volume 7 Issue 4 December 2015

Öz: *Fransız Dışişleri Bakanlığı ve Fransız Savunma Bakanlığı Arşivlerinden elde edilen belgelere dayanarak hazırlanan bu makale 1852-54 yılları arasında Fransa'nın Erzurum konsolosu görevini yürüten Charles Alexandre Challaye'nin yazışmalarını inceleyerek, Challaye'nin askerî istihbarat faaliyetlerini ortaya koymaktadır. Kırım Savaşı'nın başlamasından önce görev alan konsolosun ön tespitleri savaş sırasında Fransız askerî ve diplomatik makamları için önemli bir rehber olmuştur. Challaye'nin Osmanlı ordusunun komuta kademesinde savaş sürecinde görülen zafiyet ve eksiklikleri önceden tespit ettiği de anlaşılmaktadır.*

Anahtar Kelimeler*: Erzurum, Fransız Konsolosluğu, Askerî İstihbarat, Challaye, Kırım Savaşı*

Abstract: *Relying on archival documents from the French Foreign Ministry Archives and the Archive of French Ministry of Defense, this article examines the consular correspondences of the French Consulate of Erzurum, Charles Alexandre Challaye, between 1852 and 1854 and analyzes his military intelligence reports. Preliminary reports of Challaye before the eruption of the Crimean War (1853-56) became a significant guide for the French military and diplomatic authorities. Furthermore, Challaye reported the weaknesses in the Ottoman chain of command before the war started.*

Keywords*: Ottoman Empire, Erzurum, France, Military Intelligence, Challaye, Crimean War*

Giriş

19. yüzyılın ortalarında Osmanlı Devleti'nin dâhili ve harici durumunu etkilemesi bakımından en önemli gelişmenin Kırım Savaşı olduğunu söylemek abartılı bir iddia değildir. Daha önce gerek Balkanlarda gerekse de Kafkaslarda cereyan eden Osmanlı-Rus savaşlarının bir devamı olmanın yanı sıra Fransa ve İngiltere gibi büyük devletlerinde de savaşa Osmanlı tarafında katılmaları bu savaşı bir dünya savaşı niteliğine sokmuştu. Bu bakımdan savaşın sonucu sadece Osmanlı Devleti için değil müttefiklerin de bölge üzerindeki etkinliklerinin geleceğini belirleyecek bir etkendi. Bu bağlamda Kırım Savaşı sırasında Osmanlı toprakları müttefikler için daha stratejik bir mahiyet kazandı. Anadolu, Kırım'daki müttefik orduları için asker ve iaşe merkezi olarak önemli bir görev icra ederken Karadeniz kıyılarındaki Samsun ve Trabzon gibi limanlar Kafkas Cephesi'ne asker ve iaşe sevkinde birer üs konumuna geldi. Bu süreçte Erzurum ise Doğu Anadolu'nun en stratejik merkezi olarak Kafkas Cephesi'ne sevk edilecek birlikler için toplanma, iaşe ve tedarik merkezi oldu. Her ne kadar 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nda olduğu gibi doğrudan bir Rus tehdidine maruz kalmasa da Rusların

* 3-5 Ocak 2013'te Sarıkamış'ta gerçekleştirilen "*Uluslararası Sarıkamış Sempozyumu*"nda sunulan bildiriye dayanan bu araştırma Gümüşhane Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğünce desteklenmiştir. Proje No: 13.F1210.02.1

Kars'ı ele geçirmeleri Erzurum'un güvenliği için endişe yaratmıştı. Bu çalışmada da görüleceği gibi bu gelişmeleri yerli kaynakların yanında Erzurum'da mukim yabancı konsolosların raporları üzerinden de farklı bir yaklaşım ile izlemek mümkündür.

Çalışmanın temel kaynakları konsolosluk raporları olduğu için burada öncelikle konsolosluk kurumu ve konsolosluk raporlarına yönelik bazı tespitler yapmak gerekir. Kurumsal manada bakıldığında, ilk izlerini antik dönemlerde gördüğümüz konsolosluk kurumu tarih içinde önemli değişiklikler geçirmiş ve asıl şeklini Ortaçağ'da kazanmaya başlamıştır. Konsolosluk kurumu İtalyan şehir devletlerinin deniz aşırı faaliyetleri ve özellikle de Haçlı Seferleri sonrasında daha kurumsal bir karaktere bürünmüştür. Ancak 16. yüzyıldan itibaren Avrupa'da coğrafi keşifler ile monarşilerin güçlenmesi, şehirlerin gelişimi, ticaretin ve üretimin artması konsolosluk kurumunu bu yeni düzen içinde daha önemli bir hale getirdi. 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılda en üst düzeye çıkan uluslararası ekonomik rekabetin de mühim bir etkisi ile konsolosluklar klasik dönemde olduğu gibi sadece ticarî meselelerin değil, temsilcisi olduğu ülkenin siyasî ve askerî çıkarlarının da takipçisi haline geldi. Bu görev alanının genişlemesi ile konsoloslar ticarî, adlî ve siyasî olmak üzere üç alanda da hizmet gösteren memurlar haline geldiler. [1] Bu çeşitlilik özellikle konsolosların yazışmaları üzerinden açık bir şekilde görülebilmektedir. Ancak, konsolosluk kurumu ve konsolosların faaliyetlerine ilişkin çalışmaların en iyi izlenebileceği bölgelerden birinin Osmanlı coğrafyası olmasına karşın Türkiye'de konsolosluklar hakkındaki çalışmaların oldukça yeni bir araştırma alanı olduğu görülmektedir. Yerli araştırmacıların yurtdışı arşiv malzemelerini daha fazla kullanma sürecine paralel olarak hızlandığı görülen bu alandaki çalışmalar bilhassa mahalli tarih açısından yeni bir araştırma sahası haline gelmiş durumdadır. Bu alandaki çalışmalar konsolosluk kurumu, belli bir ülkenin konsoloslukları, konsolosların görev süreleri veya belirli dönemlerdeki faaliyetlerine yönelik çalışmalardır.[2] Bu alandaki çalışmalara bir katkı yapmayı hedef alan bu çalışma, Erzurum'a yönelik Fransız ilgisinin ilk dönemlerine ait bilgiler ve Erzurum'da bir Fransız konsolosluğunun kuruluş sürecini inceledikten sonra Kırım Savaşı döneminde şehirde konsolos olarak bulunan Challaye'nin askerî istihbarat faaliyetlerine dair bazı tespitler yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel kaynakları Fransız Dışişleri Bakanlığı Arşivleri'nin (Archives du ministère des Affaires étrangères) Paris'teki merkezinde (Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve) yer alan "Correspondance politique des consuls" ve "Correspondance consulaire et commerciale" tasniflerindeki "Trébizonde" ve "Erzeroum" dosyaları ve Nantes'daki merkezde (Centre des Archives diplomatiques de Nantes) yer alan "Ambassade, Constantinople, Série D tasnifinde yer alan yine "Trébizonde" ve "Erzeroum" adlı alt tasnifte yer alan dosyalardır. Ayrıca Fransız Savunma Bakanlığı

JHS
158
History Studies
Volume 7
Issue 4
December
2015

[1] Konsolosluk hakkında bkz. M. Tayyib Gökbilgin, "Konsolos", *İA*, c. VI, MEB, İstanbul 1985, s. 836-840; Gérard Le Bouëdec- Jörg Ulbert, *La fonction consulaire à l'époque moderne: L'Affirmation d'une institution économique et politique (1500-1800)*, PU, Rennes 2006; Uygur Kocabaşoğlu, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900),* İletişim Yayınları, İstanbul 2004; Ali İbrahim Savaş, "Konsolos", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yay Ankara 2002, s. 178-180; Konsolosluk tercümanları için bk. Kemal Çiçek, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk Tercümânları", *Tarih ve Toplum,* 146 (1996), s. 17-23.

[2] Funda Adıtatar, *İzmir İngiliz Konsolosluğu ve Siyasî Faaliyetler (1878-1914) İngiliz Konsolosluk Raporlarından,* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2011; Onur Kınlı, *19.Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2009; Ayşe Bayraktutan, *Erzurum İngiliz Konsolosluğu ve Faaliyetleri*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2010; Ali Efdal Özkul, "The Consuls and Their Activities in Cyprus under the Ottoman Administration (1571-1878)", *Turkish Studies,* 8/2 (2013), s. 239-283; M. Akif Erdoğru, "Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümânları", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri* (24-27 Kasım 1998), Gazimağusa 1999, c. II, s. 316-328.

Arşivi'nde (Centre d'archives du ministère de la défense) yer alan bazı dosyalardan da istifade edilmiştir.

Konumuz itibarı ile Kırım Savaşı süresince Erzurum'un nasıl bir durumda olduğu konusunda şimdiye kadar Erzurum tarihi için yeterince kullanılmayan Fransız arşiv kaynakları da bize farklı bir pencereden şehrin durumu, savaşın bölgede neden olduğu karışıklıklar ve savaş süresince bölgedeki askerî hareketlilik hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu bağlamda öncelikle Erzurum hakkında Fransız arşivlerinde 19. yüzyılın başından itibaren önemli kaynakların bulunduğunu belirtmek gerekir. Erzurum'da Fransız Konsolosuğu'nun kurulmasından önce yüzyılın başlarına dair bu kaynakları ortaya çıkaran Trabzon'daki Fransız konsoloslarıydı. Bu kaynakların vücut bulmasına vesilen olanlar, 1803 yılından itibaren faaliyet gösteren ve Erzurum'dan da sorumlu olan Fransa'nın Trabzon konsoloslarıydı.[3] Bu dönemde Fransa'nın İran'da daimi bir temsilciliği bulunmadığı için Trabzon'daki ilk Fransız konsolosu Dupré'nin konsolosluğu bölgedeki siyasî ve askerî gelişmelerin takip edilmesi açısından yegâne diplomatik temsilcilikti. Konumuz açısından bakıldığında, Erzurum'un bu erken dönemden itibaren Fransızların dikkatini çekmeye başladığı görülür. Dupré, daha görev yeri olan Trabzon'a gelmeden önce İstanbul'da gerekli bilgileri toplamaya çalışırken, Fransa Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazılarda Erzurum'un öneminden ayrıntılı olarak bahsetme gereği duymuş ve Fransız makamlarını Erzurum'da bir temsilcilik açılması için teşvik etmeye çalışmıştır.[4] Ancak Dupré öldüğü sene olan 1820'ye kadar Erzurum'da bir Fransız temsilciliği açılmasına tanık olmadı. Yine de konsolosun Trabzon'dan Fransız makamları ile yapmış olduğu yazışmalar Erzurum hakkında oldukça önemli bilgileri ihtiva etmektedir.

JHS
159
History Studies
Volume 7
Issue 4
December
2015

Erzurum, Avrupa-İran ticaretinin Trabzon-Tebriz yoluna kaydığı 1830'lu yıllara kadar bir ticaret mahalli olarak değil özellikle Osmanlı-İran anlaşmazlıkları gibi askerî ve politik öneminden dolayı öne çıkan bir yerdi. Bu bakımdan temel görevleri konsolosluk bölgelerindeki vatandaşlarını ve ticaretlerini korumak, yerli yetkililerle iyi ilişkiler kurmak, bulundukları yerin iktisadi ve ticarî yapısı ve bölgedeki diplomatik ve siyasî gelişmeler hakkında bilgiler toplamak olan Trabzon'daki konsoloslar, Erzurum'u her zaman en önemli görev bölgesi olarak görmüşlerdir. Ancak Dupré'nin ölümünden sonra Fransız hükümeti bölgeye ilişkin karasız bir tavır sergiledi. 1820-1822 arasında konsolosluk boş kaldı. Bu tarihten 1827'ye kadar konsolosluk vekâleten idare edilmiş ve 1827'de ise kapatılmıştır. Konsolosluğun bu durumu Fontanier'nin tayin edileceği 1830'a kadar devam etmiştir.[5]

Erzurum'a olan Fransız ilgisini göstermesi açısından Victor Fontanier'nin vekâleten atandığı Trabzon konsolosluğu oldukça önemlidir. Fransız hükümeti daha önce Doğu'da hükümetin emriyle seyahatler gerçekleştirmiş olan Fontanier'yi bu kez çok geniş siyasî ve ticarî bir misyonla bir kez daha Doğu'ya, bu kez geçici konsolosluk görevlisi olarak Trabzon'a gönderdi. Fontanier'nin Trabzon'da konsolosluğa vekâleten atanması Fransa'nın Trabzon'a olan ilgisi olarak gözükse de Fontanier'ye verilen talimatlar Fransızların beklentilerinin odağında Erzurum'un yer aldığını göstermektedir. Dışişleri Bakanı Polignac'ın imzası ile

[3] Faruk Bilici, "La France et la mer Noire sous le Consulat et l'Empire : « la porte du harem ouverte », *Méditerranée, Moyen-Orient : deux siècles de relations internationales, recherches en hommages à Jacques Thobie* (dir. W. Arbid, S. Kançal, J.-D Mizrahi, S. Saul), L'Harmattan, Paris 2003, s. 655-676 ; Faruk Bilici, "XIX. Yüzyılın Başlarında Trabzon'daki Fransız Konsolosluğu: Paris'in Asya Kapısı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 3, 2007, s. 40.

[4] Dupré'nin konsolosluğu için bkz. Özgür Yılmaz, "19. Yüzyılın Başlarında Trabzon'da Bir Levanten: Pierre Dupré ve Trabzon Konsolosluğu (1803-1820)", *The Levantines: Commerce and Diplomacy, 1st International Conference Bildiri Sunumu*, İstanbul, 3-5/11/2014.

[5] AMAE, CADN, APD, Trébizonde, 107, « *Note sur le consulat de Trébizonde* », Trabzon, 19 Kasım 1900.

«*Instructions pour M. Fontanier, Gérant du Vice Consulat de Trébizonde* »[6] başlığını taşıyan talimatlarda Fontanier'nin gizli bir misyon çerçevesinde Trabzon'daki konsolosluğu Erzurum'a taşıması ve buradaki siyasî ve ticarî gelişmeleri izlemesi istenmekteydi.[7] Ancak gerek Fontanier'nin kısa konsolosluk süresince Fransız hariciyesinin beklentilerini karşılayamaması, gerekse de 1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı'nın etkisi ve bölgeye hâkim olan karışık siyasî ortam nedeniyle Fontanier konsolosluğun merkezinin Trabzon'da kalmasını Fransız makamlarına tavsiye etmiş ve Erzurum'da bir Fransız temsilciliğinin kuruluşu bu şekilde gecikmiştir. Yine de bu başarısız konsolosluk Fransızların planları için bir son olmamış ve 1843 yılına kadar devam edecek olan bir sürecin mühim bir ayağını teşkil etmiştir. Bu bakımdan Erzurum'da Fransız konsolosluğunun kurulması ve temel misyonu, Challaye'nin konsolosluğu ve faaliyetlerinin anlaşılmasına zemin hazırlayacaktır.

I. Erzurum'da Fransız Konsolosluğu'nun Kurulması

Victor Fontanier'nin kısa süren konsolosluğundan sonra Erzurum'da bir Fransız temsilciliğinin kurulmasına yönelik talepler devam etti. 1832'de Trabzon'daki konsolosluğa atanan Georges Outrey'nin 1843 yılına kadar devam eden konsolosluğu Erzurum'da bir Fransız temsilciliğinin açılması sürecinin en yoğun yaşandığı bir zaman dilimine denk gelmektedir. Diplomatik misyonu gereği Outrey'in en önemli faaliyetlerinden biri de Erzurum üzerinden İran'daki gelişmeleri takip etmesiydi. Ancak Outrey, görevinin ilk dönemlerinde Erzurum'dan haber alma konusunda karşılaştığı zorlukları Fransız makamlarına ileterek buraya atanacak bir Fransız görevlinin faydasından bahsetmeye başlamıştı.[8] Özellikle İran ticaretini elinde bulunduran İngilizler ile yapılacak olan bir rekabette Erzurum'un stratejik önemini ortaya koyuyor ve Fransa'nın bölgede var olmasının etkili bir temsilcilik ile daha da güçleneceğini ifade ediyordu.[9] Outrey ayrıca Erzurum'da görevlendirilecek konsolos aracılığıyla İngiliz ve Rusların bölgedeki faaliyetleri ile İran, Gürcistan hatta Anadolu'daki gelişmelerin takip edilebileceğini ifade etmekteydi.[10] Bu maksatla konsolos, oğlu Marious'u Eylül 1835'te Erzurum'a bir seyahate göndererek şehir ve buradaki ticaret hakkında birinci elden bilgiler elde etmişti.[11] Bu bağlamda Outrey'nin Fransız makamları nezdinde oğlu Marious'un Erzurum'da Fransız konsolosluk görevlisi olarak atanmaya yönelik başvurusu olsa da, konsolos istediği yanıtı alamadı. Bundan dolayı Outrey, Erzurum'daki gelişmeleri haber alabileceği başka kaynaklar aramaya koyuldu. Her ne kadar 1836'da Erzurum, Outrey'nin konsolosluk bölgesine dâhil edilse de, bu değişiklik şehirde bir Fransız temsilciliğinin açılması taleplerini karşılayan bir adım olmadı. 1838'in Haziran'ından itibaren Outrey, Erzurum'da görevli olan İsviçreli Doktor Brunner ile yazışmak konusunda Fransız makamlarının onayını almış olsa da bu yöntem pek fayda sağlamadığı gibi konsolosun beklentilerini karşılamamıştır.[12] Tüm ısrarlarına rağmen Outrey, konsolosluğu süresince Erzurum'da bir

JHS
160
History Studies
Volume 7
Issue 4
December
2015

[6] AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Trébizonde, 3; Ayrıca bkz. Victor Fontanier, *Voyage en Orient, Entrepris par ordre du Gouvernement Français de 1830 a 1833, Deuxiéme Voyage en Anatolie*, Paris 1834.

[7] Fontanier'nin konsolosluğu hakkında bkz. Özgür Yılmaz, "Victor Fontanier'nin Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", *OTAM,* S. 35, 2014, s. 153-196.

[8] AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série D, Trébizonde, 3, Outrey'den Roussin'e, Trabzon, 28 Aralık 1833.

[9] AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série D, Trébizonde, 3, Outrey'den Roussin'e, Trabzon, 12 Ocak 1835.

[10] AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série D, Trébizonde, 3, Outrey'den Roussin'e, Trabzon, 11 Haziran 1835.

[11] AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série D, Trébizonde, 3, Outrey'den Roussin'e, Trabzon, 20 Aralık 1835 "*Notice sur la ville d'Erzeroum et son environ ainsi que sur le commerce de la Perse; précédée et suivie d'un itinéraire de Trébizonde à cette capitale de l'Arménie Turque et retour*".

[12] AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série D, Trébizonde, 4, Outrey'den Roussin'e, Trabzon, 10 Temmuz 1839.

Fransız temsilciliğinin açılmasına tanık olamadı. Nihayetinde bu süreci etkileyecek olan en önemli gelişme Erzurum'un Osmanlı-İran sınır görüşmeleri için toplanacak olan uluslararası konferansın merkezi olarak seçilmesiydi.

Hemen hemen her zaman Osmanlı Devleti ile İran arasında bir çatışma konusu olan sınır meselesi Osmanlıların Mısır Meselesi ile meşgul olduğu zor bir dönemde bir kez daha alevlendi. Bu süreçte Bağdat Valisi Ali Rıza Paşa'nın Muhammere'ye saldırması Osmanlı-İran ilişkilerinin yeniden bozulmasına ve İran Elçisi Mehmed Han'ın İstanbul'dan Tahran'a dönmesine neden olmuştu. Mısır Meselesi ile meşgul olan Osmanlı Devleti, bu ortamda İran ile yeni bir çatışma atmosferi istemediğinden iki ülke arasında meselelerin halledilmesi için İbrahim Sarim Efendi'yi Ekim 1839'da fevkalade elçi olarak İran'a göndermiş[13]; ancak Sarim Efendi İranlı yetkililer ile yaptığı temaslardan olumlu bir sonuç elde edememiştir. Bağdat ve Süleymaniye taraflarında 1841-1842 yıllarında ortaya çıkan olaylar iki ülke arasındaki ilişkileri yeniden gerginleştirdi. Neredeyse iki ülkeyi yeni bir savaşın eşiğine getiren bu gelişmeler doğrultusunda her iki taraf ciddi manada savaş hazırlıkları yapmaya başladı. Bu çatışma atmosferi Osmanlı-Rus sınırının da kapanmasına ve İran'daki İngiliz ve Rus delegelerin zor durumda kalmasına neden oldu. Ancak bu çatışma atmosferi bölgede önemli çıkarları olan Rusya ve İngiltere'nin arzu etmediği bir durumdu. Özellikle İngiltere, Mısır Meselesi'nde Osmanlı Devleti'nin yanında yer alarak, bölgede başka bir gücün ortaya çıkmasına engel olmayı ve Hindistan'daki varlığını tehlikeye atacak her türlü gelişmelere karşı durmayı hedeflemekteydi. Bundan dolayı bu meselenin savaşsız bir şekilde diplomatik yollarla halledilmesi için harekete geçmiştir.[14]

Diğer taraftan bakıldığında ise Rusya'nın da en az İngiltere kadar İran üzerinde hesapları vardı. Rusya, İran'ın iç ve dış işlerinde önemli bir nüfuz sahibiydi ve İran'ın, Osmanlı ile harbe girip zayıflamasını istemiyordu. İran'ın muhtemel bir Osmanlı-İran savaşında yenileceğini öngören Rusya, daha evvel İran topraklarından istila ettiği Revan ve Nahcivan gibi yerlerin bir kargaşa durumunda elden çıkabileceğinden endişe ediyordu. Ayrıca Kafkasya'da karışıklıklar ve burada Şeyh Şamil'e karşı verilen mücadelede nedeniyle Rusya, çıkacak bir savaşın bu taraflardaki durumu da zora sokacağından endişe ederek barıştan yana bir tavır almıştır.[15] Kısacası hem İngiltere hem de Rusya için güçlü olmayan; ama istedikleri zaman kontrol edebilecekleri bir İran Devleti en makul olanıydı.[16] Bundan dolayı her iki devletin elçileri, Temmuz ayında Osmanlı hariciyesine başvurup doğuda sükûnetin sağlanmasının kendi devletleri için ne kadar önemli olduğunu belirtip Osmanlı-İran arasında arabuluculuk yapmaya başladı. Hem Tahran hem de İstanbul'daki Rus ve İngiliz temsilciler olası bir savaşın önüne geçmek için hummalı bir çalışmanın içine girdi ve bu şekilde Osmanlı Devleti ve İran'ın savaş için karşı karşıya geldikleri bir ortamda İngiltere ve Rusya'nın araya girmesiyle bir savaştan dönülmüş oldu. Ancak iki ülke arasında çözülmesi gereken pek çok mesele vardı. Bunun için İngiltere ve Rusya hem meselelerin çözümüne hizmet edecek hem de bölgedeki menfaatlerini korumaya hizmet edecek bir biçimde kendilerinin de gözlemci olarak katılacakları bir komisyon kurulması konusunda her iki devleti de ikna ettiler. Kurulacak olan komisyonun müzakereleri yapacağı yer olarak Erzurum seçildi. Daha önce de Osmanlı-İran arasındaki meselelerde önemli rol oynayan şehir, Osmanlı ve İran başkentlerine aynı mesafede

JHS
161
History Studies
Volume 7
Issue 4
December
2015

[13] İbrahim Aykun, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1995, s. 22-23.
[14] Aykun, *agt*, s. 57.
[15] Sıtkı Uluerler, *XIX. Yüzyıl İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1747-1848)*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2009, s. 447-448.
[16] Melike Sarıkçıoğlu, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, TTK, Ankara 2013, s. 66.

olmasından ve haberleşmenin de kolay yapılabilmesinden dolayı komisyonun toplanma yeri olarak belirlendi.[17]

Bu gelişmenin Erzurum'da Fransız konsolosluğunun kuruluş sürecine olan etkisi açısından bakıldığında ise, Fransa'nın Doğu'daki gelişmelere daha fazla ilgi göstermesinin bir sonucu olduğu söylenebilir. Öyle ki İngiltere ve Rusya'nın müdahil olduğu bu meselede Fransa'nın herhangi bir etkinliği söz konusu değildi. Bizzat Outrey'nin de Trabzon'dan dile getirdiği gibi Erzurum'da yapılacak olan bu müzakereleri takip edecek bir Fransız görevlinin olmaması Fransa için hoş olmayan bir durumdu.[18] Ancak Fransa'nın bu geri planda kalışı sadece Erzurum'da bir temsilci bulunduramamasından değil konferansın taraflarından biri olamamasından; diğer bir ifade ile Mısır Meselesi'nin ikinci ayağında pasif bir duruma düşerek Doğu'daki gelişmelerde bir süre etkisiz kalmasından kaynaklanıyordu. Mısır Meselesi'nin ikinci ayağında İngiltere'nin Fransa'yı saf dışı bırakarak sorunu kendi çıkarları doğrultusunda halletmeye çalışması Fransa'nın Doğu politikası açısından gerçek bir mağlubiyet oldu.[19] Daha sonra Lübnan'daki çatışmalara da müdahil olan Fransa, Osmanlı ülkesindeki çıkarlarını muhafaza etmeye çalıştı.[20] Konumuz açısından bakacak olursak, Fransa'nın siyasî ve ticarî bir etkinliğinin olmadığı Osmanlı-İran sınırındaki gelişmelere ilgiyle yaklaşması ve Erzurum'da toplanacak olan konferansı şehre atanacak bir konsolos vasıtasıyla izlemesi aslında İngiltere ve Rusya'nın bu bölgedeki otoritesine ortak olmaktan ziyade Doğu'daki siyasî gelişmelerden uzak kalmamak ve Osmanlı coğrafyasındaki çıkarlarını her açıdan muhafaza etmek amacıyla yapılmış bir siyasî tercihti. Fransız elçiliğinden konsolos Outrey'e gönderilen yazılardan da bunu anlamak mümkündür. Elçilik Osmanlı-İran sürtüşmesinin İngiltere ve Rusya'nın arabuluculuğu ile müzakere edilmeye başlanacağını konsolosa bildirirken Fransa'nın bir yıllık bir sürenin arından Suriye meselesi ile yani Doğu Sorunu ile yeniden ilgilenmeye başladığını da haber vermekteydi.[21]

Bu gelişmeler çerçevesinde Fransız Hükümeti, 29 Aralık 1842'de almış olduğu bir karar ile Erzurum'da bir konsolosluğun kurulmasına karar verdi.[22] Konsolosluk için hükümetin belirlemiş olduğu aday ise Charles Frédéric Théodore Goepp'tu. Erzurum'a konsolos olarak atanan Goepp'e Fransız dışişlerinden gelen resmi yazılarda Erzurum'un Avrupa ile İran arasındaki ticarette bir antrepo görevi gördüğünden bahsedilerek Rus-İran sınırına yakın bu stratejik bölgede konsolosun siyasî gözlemler yapması isteniyordu.[23] Uzun bir hazırlık devresinden sonra Goepp, 21 Haziran 1843'te Erzurum'a ulaştı ve görevine başladı. Ancak Goepp, Erzurum'da çok uzun süre kalamadı. Şehirde on dört ay kaldıktan sonra Erzurum'dan ayrıldı. Goepp'in Erzurum'da geçirdiği süre konsolosluğun misyonunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Resmi yazışmalarının da gösterdiği gibi, Goepp'in Erzurum'da yapabileceği çok fazla bir şey yoktu. Şehirde konsolosluk görevlilerinden başka sadece bir Fransız vatandaşı vardı. Fransa'nın ticarî olarak herhangi bir etkinliği olmadığı bir mahalde Goepp'in ticarî meseleler ile de yeterince ilgilenemedi. Bu bakımdan Anadolu'da ve İran'da

JHS
162
History Studies
Volume 7
Issue 4
December
2015

[17] Sabri Ateş, *Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary, 1843–1914,* Cambridge University Press, New York 2013, s. 81-85; Sarıkçıoğlu, *age,* s. 67.
[18] AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série D, Trébizonde, 4, Outrey'den Bourgueney'ye, Trabzon, 2 Şubat 1843.
[19] Bu konuda bkz. Eyyub Şimşek, *Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri ve Kırım Savaşı (1853-1856),* (Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trabzon 2013, s. 41-45.
[20] Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. II, çev. M. Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1994, s. 172.
[21] AMAE, CADN, Ambassade, Constantinople, Série D, Trébizonde, 4, Elçilikten Outrey'ye, Pera, 22 Aralık 1842.
[22] *Sources de l'histoire du Proche-Orient et de l'Afrique du nord dans les archives et bibliothèques français,* Tome I-II, Paris-London 1996, s. 1218.
[23] AMAE, CADC, CCC, Erzeroum, 1, Bakanlıktan Goepp'e, Paris, 28 Nisan 1843.

incelemeler yapmak üzere 1843'ün Haziran'ında Erzurum'dan geçen ve bir müddet şehirde kalarak şehir ve burada devam eden konferans görüşmeleri hakkında önemli bilgiler veren Alman coğrafyacı ve doğa bilimci Wagner'in Fransız konsolosluğuna dair tespitleri önemlidir. Wagner'in ifadesiyle, Goepp'in konferans görüşmelerinin başladığı Erzurum'a konsolos olarak atanması, "*Fransa'nın onuru ve çıkarı açısından Dışişleri Bakanı Guizot'nun gerekli gördüğü*" bir adımdı. Ancak çevreyi ve ortamı çok iyi bilen ve uzun zamandır Erzurum'da bulunan İngiliz ve Rus konsolosların yanında Goepp'in başarılı olma şansı azdı. Fransa konferans görüşmelerinde aracı olmadığı için Goepp açıkça dışlanıyordu.[24] Wagner, Rus ve İngiliz meslektaşları tarafından Fransız casusu olarak görülen Goepp'in, Fransa'nın herhangi bir ticarî etkinliği olmadığı bir yere tayin edilmesinin bu iki devlet tarafından da pek hoş karşılanmadığını ve Goepp'in bir yılın sonunda herhangi bir başarı göstermeden Erzurum'dan ayrıldığını belirtiyordu.[25] Bir yıllık tecrübenin de gösterdiği gibi, Erzurum'da bir konsolosluk açmak yeterli değildi. Her ne kadar Erzurum bu dönemde diplomatik bir merkez haline dönüşse de Fransızların ticarî ilgilerinin olmadığı şehirde konsolosluğun açılması tıpkı Fontanier'nin 12 yıl önce dile getirdiği gibi "*sadece Fransız bayrağını konsolosluk binasına dikmeye*" yarayan bir hamle olarak kaldı.[26] Yine de Fransa herhangi siyasî ve ticarî bir etkinliği olmasa da bölgedeki önemli gelişmeleri haber alabileceği diplomatik bir merkez olarak Erzurum konsolosluğunu muhafaza etti. Fransa'nın bölgedeki etkinliği ileriki dönemlerde de çok fazla bir değişikliğe uğramadı. Ancak Erzurum stratejik önemi dolayısıyla bölgedeki en önemli merkez olma özelliğini devam ettirdi.

JHS
163
History Studies
Volume 7
Issue 4
December
2015

Erzurum'da tesis edilen Fransız konsolosluğunun önemini göstermesi bakımından 1850'nin sonunda konsolosluğa atanan Wiet'nin 3 Ekim 1850 tarihli genelgeye cevaben Fransız Dışişleri'nin ticaret departmanına yazdığı rapor oldukça önemlidir. Wiet, raporunda Erzurum konsolosluğunun siyasî olarak önemli bir mevkide bulunduğu, Erzurum'un bir taraftan Rus ve İran sınırında yer alması diğer taraftan da sürekli olarak devam eden Kürt isyanlarının olduğu bölgeye yakınlığı; Rusya'nın bu eyaletteki Hristiyanlar nezdinde elde etmek istediği etki arayışı, eyaletin acil bir şekilde yapılması gereken siyasî organizasyonu gibi etkenlerin bu konsolosluğu önemli bir hale getirdiğini ve buradaki konsoloslara da önemli bir görev yüklediğini belirtiyordu.[27] Wiet, bu siyasî öneme karşın konsolosluk bölgesinin ticarî öneminin ikincil planda olduğu, Erzurum'un bir ticaret şehri olmadığı ve şehirdeki ticaretin İran ile Batı arasında olan ticaretten ibaret olduğu ve Erzurum'un da bu ticaretten istifade ettiğini belirtmektedir. Konsolos, şehrin kendi potansiyelinden kaynaklanan bir ticaretinin olmayıp, endüstrinin oldukça geri olduğu ve bundan dolayı konsolosluk döneminde Fransız makamları ile yapacak olduğu yazışmaların ticaret departmanından çok politik departman ile olacağını özellikle vurguluyordu.[28] Gerçekten de Trabzon ile mukayese edildiğinde Erzurum'un ticarî potansiyeline ilişkin belgelerin Fransız arşiv kaynaklarında daha az olduğu görülmektedir. En azından konsoloslar tarafından Trabzon için 1830'lu yıllardan itibaren her yılın sonunda hazırladıkları ticaret raporlarını Erzurum örneğinde göremiyoruz. Fakat buna karşın bölgede gelişen siyasî ve askerî gelişmeler konusunda Erzurum'daki konsolosların yazışmaları bize Erzurum'un ve buna bağlı olarak konsolosluğun siyasî misyonunun önemini göstermektedir. Bu misyon Kırım Savaşı gibi Fransa'nın da dahil olduğu bir savaşta daha da belirgin bir şekilde konsolosluk yazışmalarına yansıyacaktır.

II. Charles-Alexandre Challaye ve Konsolosluğu

[24] Moritz Wagner, *Reise nach Persien und dem Lande der Kurden*, vol. 1, Arnold, Leipzig 1852, s. 219-220.
[25] Wagner, *age*, s. 219-220.
[26] Yılmaz, *Victor Fontanier'nin Trabzon Konsolosluğu*, s. 171.
[27] AMAE, CADC, CCC, Erzeroum, 1, Wiet'den Dışişlerine, Erzurum, 5 Kasım 1850.
[28] AMAE, CADC, CCC, Erzeroum, 1, Wiet'den Dışişlerine, Erzurum, 5 Kasım 1850.

Çalışmamızın konusunu teşkil eden konsolos Charles-Alexandre Challaye, 1830-1841 yılları arasında İzmir Fransız konsolosu olarak görev yapan Alexandre-Pierre Challaye'nin oğlu olarak 11 Ağustos 1816'da Paris'te doğdu. Challaye hukuk eğitimi aldıktan sonra oldukça erken bir dönemde diplomatik kariyerine başladı. Konsolosluk kariyerine 1839'da Manila'da başlayan Challaye daha sonra 1843'te İskenderiye'ye geçici konsolos olarak atandı. Fakat Alexandre-Pierre Challaye'nin Fransız Dışişleri nezdinde yazdığı dilekçelerden de anlaşıldığı gibi, oğlunun bazı sağlık sorunları mevcuttu. Bundan dolayı babası onun Fransa'da istihdam edilmesi için ricada bulunmaktaydı. Bu ricaların bir sonucu olacak ki Challaye, 1845'e Venedik'e geçici konsolos olarak atandı. 1847'de Peru'ya atansa da bu görevine gitmedi. 5 Mart 1852'de Erzurum'a konsolos olarak tayin edildi ve Ekim 1854'e kadar Erzurum'da kaldı. Erzurum konsolosu olarak Paris'te izinde bulunduğu sırada, Haziran 1855'te Ancona'ya geçici konsolos tayin edildi; ancak burada 27 Temmuz 1855'te koleradan öldü.[29] Challaye'nin konsolosluğu süresince Erzurum'da da sağlık sorunlarının devam etmiş ve bu yüzden iklim olarak alışamadığı Erzurum'dan sık sık Paris'e gitmek için izin talebinde bulunmuştur.[30] 13 Şubat 1853 tarihli mektubunda Fransız Dışişleri Bakanlığı'na hitaben çocukluk ve diplomatik kariyerinin büyük bir kısmını Madrid, İzmir, İndochine (Çinhindi) ve Venedik gibi ılıman iklime sahip yerlerde geçirdiğini ve hâlihazırdaki görev yeri olan Erzurum gibi sert iklime sahip olan bir yerin sağlık koşulları için bir tehdit olduğunu ifade ediyordu.[31] Nitekim Challaye'nin Erzurum'daki konsolosluk süresinde bazı aralıklar ile görevde bulunmamasını hem bu sağlık sorunlarına hem de ilerde de göreceğimiz gibi savaş dönemindeki faaliyetlerine bağlamak gerekmektedir.

5 Mart 1852'de ikinci sınıf konsolos olarak Erzurum'a atanan Challaye'nin Erzurum'a gelişi ancak Temmuz 1852'de mümkün olabildi. Şehre gelişinde Ilıca'da konsolosluğun şansölyesi Lanusse, şehirde mukim birkaç Fransız tüccar, Katolik ve Ermeni din adamları ve Erzurum Valisi Mazhar Paşa'nın gönderdiği görevli ve kavaslar tarafından karşılanan Challaye yaklaşık elli atlık bir kortej ile 16 Temmuz 1852'de Erzurum'a geldi. [32] 20 Temmuz'da da konsolosluğun şansölyesi Lanusse'den konsolosluk görevini devraldı.[33] Görevi devraldıktan sonra konsolosluğun yerleşmesi için, Fransız bayrağının konsolosluğa asılması, konsoloslukta görevli kavas ve tercümanlar ile ilgili düzenlemeler yaptı. Bu arada yazdığı raporlarda Erzurum'daki konsolosluğun statüsü konusunda daha evvel Wiet'nin ifade ettiği hususlar üzerinde durdu. Bu noktada Challaye, Erzurum konsolosluğunu İstanbul ile İran arasında bir arabulucu rolünde olduğunu ve Fransa'nın dikkatini çekecek gelişmeler için önemli bir görev olduğunu ifade etmekteydi. Bunun yanında Erzurum konsolosluğunu İran'da ortaya çıkan tüm gelişmelerin gözlemlenebileceği bir üs olarak nitelemekteydi.[34] Zira Erzurum'un bu özelliğinden dolayı şehirde Fransız konsolosluğunun yanında İran, İngiltere, Avusturya ve Rusya'nın da konsoloslukları da bulunmaktaydı. Challaye'nin göreve başlamasından sonra belirlediği bu misyon çerçevesinde çalışmalara başladığı görülmektedir. Konsolosun gerek elçilik gerekse de bakanlık ile yapmış olduğu yazışmalara bakıldığında bunların; İran'da zuhur eden kolera salgınları; İran ile Kafkasya'daki önemli gelişmeler; Erzurum Eyaleti'nin siyasî ve sosyal durumu; Osmanlı-İran sınırı, Erzurum'da ikamet eden Fransızların sorunları, Kürtlerin neden olduğu karışıklıklar gibi başlıklar altında toplanabilecek hususlar olduğu görülmektedir.

JHS
164
History Studies
Volume 7
Issue 4
December
2015

[29] AMAE, CADC, Personnel, Dossier İndividuel, 1re Série, no. 841, "*Charles Alexandre Challaye*".
[30] AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Erzeroum, 1, Challaye'den Dışişlerine, 5 Kasım 1850.
[31] AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Erzeroum, 2, Challaye'den Dışişlerine, Erzurum, 13 Şubat 1853.
[32] AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Erzeroum, 1, Challaye'den Sabatier'ye, Erzurum, 17 Temmuz 1852.
[33] AMAE, CADC, CCC, 1, Challaye'den Dışişleri Bakanlığı'na, Erzurum, 20 Temmuz 1852.
[34] AMAE, CADC, CCC, 1, Challaye'den Dışişleri Bakanlığı'na, Erzurum, 20 Temmuz 1852.

Bunların yanında Kırım Savaşı'nın başlamasıyla birlikte konsolosun bu kez bir savaş muhabiri gibi Erzurum ve Kars taraflarındaki askerî hareketler ile alakalı olarak sürekli askerî istihbarat kaynağı olduğu görülmektedir. Bu bakımdan Challaye'nin konsolosluğunu belli başlıklar altında incelemek mümkün görünmektedir. Bu başlıkları belirleyecek olan en önemli unsur ise Challaye'nin görevi olacaktır. Genel olarak Challaye'nin konsolosluk dönemini üç kısım halinde incelemek mümkündür:

a) Konsolosluğun İlk Dönemi (Temmuz 1852-Ekim 1853)

b) İzin Dönemi (Ekim 1853- Mayıs 1854)

c) II. Konsolosluk Dönemi (Mayıs 1854- Ekim 1854)

Görev dönemine bakıldığında Challaye'nin aktif konsolosluk süresinin iki yıl olduğu söylenebilir. Ancak bu sürenin tamamını Erzurum'da geçirmemiştir. Konsolosun Erzurum'da görevinin başında bulunmadığı süre zarfında özellikle savaştan kaynaklanan sıra dışı duruma ilişkin bazı faaliyetler içinde bulunmuştur. Bu çalışmanın da konusunu teşkil etmesi bakımından Challaye'nin konsolosluğunun en önemli gelişmesi hiç şüphesiz Kırım Savaşı'dır. Savaş İngiltere ve Fransa gibi Avrupa devletlerinin katılması nedeniyle yabancı diplomatik temsilciliklerin daha aktif oldukları geniş çaplı bir mücadeleydi. Nitekim Challaye'de bu dönemde Trabzon, Tiflis ve Sohumkale'deki diğer Fransız konsoloslar gibi Erzurum'da önemli bir görev icra etti. Challaye'nin görevini yerine getirmesinde en büyük yardımcısı olarak konsolosluğun şansölyesi Castagne'yi de özellikle belirtmek gerekir.[35] Castagne'in gerek Challaye'nin yokluğunda gerekse de Kars'ta görevli olduğu dönemlerde Challaye ile yapmış olduğu yazışmalar oldukça önemlidir. Fakat bu iki görevlinin de sağlık sorunları bulunuyordu. Challaye, Temmuz 1855'te İtalya'nın Ancona şehrinde koleradan ölürken[36] Castagne de Erzurum'da 1855'in Ağustosunda yine aynı hastalığın kurbanı olmuştur.

Challaye'nin Birinci Sınıf Konsolosluğa yükseltilmesi için Fransız Dışişleri Bakanlığı'na yazılan bir dilekçede özellikle Challaye'nin Erzurum konsolosluğundaki başarılı görevi üzerinde durulmaktadır. Gelibolu'daki Fransız Generali Conrobert, Dışişleri'ne yazdığı yazıda savaş döneminde Challaye'nin sıradışı bir misyon üstlendiği, gerek Fransız Dışişleri Bakanlığı, gerek İstanbul'daki Fransız Elçiliği ve gerekse de Gelibolu'daki Doğu Ordusu Genelkurmayı'na Osmanlı ve Rus ordularının durumunu hakkında eksiksiz raporlar gönderdiğini belirtmekteydi.[37] Conrobert diğer bir mektubunda, Challaye'nin hazırladığı dikkatli ve ayrıntılı raporların bölgesel olarak öncü ve önemli çalışmalar olduklarını ve Fransız Genelkurmayı'nın bölge ile ilgili bilgileri Challaye vasıtası ile elde ettiğinden bahsediyordu.[38] Gerçekten de Challaye'nin askerî makamlara gönderdiği belgeler arasında Erzurum, Kars ve Sohumkale gibi şehirlerin planları, Osmanlılar ile Ruslar arasında yapılan savaşların haritaları gibi önemli belgeler bulunuyordu ve Challaye, Fransız Genelkurmayı tarafından dikkatle izlenen Anadolu Ordusu'nun faaliyetleri konusunda ayrıntılı bilgiler veriyordu. Bu bakımdan yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Challaye'nin konsolosluğu dönemindeki misyonunu sadece Fransız Dışişleri Arşivleri'ndeki belgelere bakarak değerlendirmek eksik bir yaklaşım

[35] Gaspard-Auguste-Léon Castagne, İstanbul'daki Fransız Elçiliği'nde şansölye olarak görev yapan bir diplomatın oğlu olarak 1822'de İstanbul'da doğmuştu. Challaye'nin yokluğunda 1854'ün Temmuz ve Kasım aylarında vekâleten Erzurum konsolosluğu görevinde bulunmuştu. Michel Lesure, "La France et le Caucase à l'époque de Chamil", *Cahiers du monde russe et soviétique*, C. 19, S. 1-2, 1978, s. 59.

[36] AMAE, CADC, *Personnel*, Dossier Individuel, 1re Série, no. 841, « Charles Alexandre Challaye ».

[37] AMAE, CADC, *Personnel*, Dossier Individuel, 1re Série, no. 841, « Charles Alexandre Challaye », 25 Şubat 1855.

[38] AMAE, CADC, *Personnel*, Dossier Individuel, 1re Série, no. 841, « Charles Alexandre Challaye », 23 Mayıs 1854.

olacaktır. Zira Challaye, Fransız Genelkurmayı ile de yazışmaktaydı ki bu nedenle Fransız Savunma Bakanlığı Arşivi'nde de konumuz açısından konsolosun misyonuna ilişkin önemli belgeler yer almaktadır.[39]

III. Challaye'nin Askerî İstihbarat Faaliyetleri

Challaye'nin askerî istihbarat faaliyetlerine değinmeden önce konsolosların yalnızca ticarî ve siyasî gelişmeler ile ilgilenmediği; aynı zamanda konsolosluk bölgelerini ilgilendiren her türlü askerî gelişmeyi de takip ettiklerini belirtmek gerekir. Trabzon merkezli Fransız konsolosluk ağının en önemli görevlerinden biri de Osmanlı-Rus ve İran sınırındaki gelişmelerin izlenmesiydi. Hatta bu konuda Trabzon'daki ilk Fransız konsolosu Dupré, Fransız hariciyesinden özellikle politik ve askerî bültenler hazırlamaya yönelik talimatlar almış[40] ve Eylül 1811'den itibaren "*Bulletin politique et militaire de Trébizonde*" yani Trabzon hakkında siyasî ve askerî bültenler hazırlayarak dışişlerine göndermeye başlamıştı. Bu örnek doğrultusunda aynı misyonun daha sonraki dönemlerde de devam ettiği, mesela Kırım Savaşı esnasında Trabzon'daki Fransız konsolosu Poncharra'nın da Challaye gibi her türlü gelişmeyi Fransız makamlarına rapor ettiği görülmektedir.[41] Bu bakımdan Anadolu'da 1878 Berlin Antlaşması sonrasında 1879'da kurulan "*Askerî Konsolosluklar*"dan önce de konsolosların askerî mahiyette bir görevlerinin olduğu söylenebilir. Nitekim İngilizlerin Anadolu'da askerî konsolosluklar kurması ile beraber konsolosların siyasî görevlerine askerî görevler de ilave edilmiş ve bu yeni görev çerçevesinde temel görevi Anadolu'daki reform sürecinin jandarmalığını yapmak olan askerî konsoloslar, askerî hareketlilik veya savaş dönemlerinde hükümetlerinin işlerine yarayabilecek askerî istihbarat sağlamıştır.[42]

Challaye Temmuz 1852'den Osmanlı-Rus ilişkilerinin resmi olarak kesildiği Haziran 1853'e kadar sıradan konsolosluk hizmetlerini icra etti. Ancak iki taraf arasında savaşı ilan edilmesi ile beraber konsolos için yeni ve daha önemli bir dönem başladı. Bu dönemden sonra yazışmalarının büyük bir kısmı Kafkas Cephesi'nde cereyan eden çatışmalar ve bunların Erzurum'a yansımaları hakkında oldu. Savaşın resmen başlaması ile birlikte İstanbul'dan Erzurum valiliğine gönderilen yazılarda Rusya'nın savaş hazırlıkları yapmaya başladığı ve Erzurum'da mümkün olduğu kadar asker toplanması gerektiği belirtiliyordu.[43] Bu emirlere binaen Osmanlı ordusundaki hazırlıklar Haziran 1853'ten itibaren yapılmaya başlandı.[44] Bu

JHS
166
History Studies
Volume 7
Issue 4
December
2015

[39] Challaye'nin yazışmalarını şu tasnif altında görmekteyiz. CAMD, SHD, L'État-major de l'armée de Terre, Turquie, Tome 620 (1811-1849) ve Tome 621 (1853-1854).
[40] AMAE, CADC, CCC, Trébizonde, 1, Dupré'den de Bassano'ya, Trabzon, 10 Eylül 1811.
[41] Bu konuda bkz. Eyyub Şimşek, "Kırım Savaşı'nın Trabzon Eyaletine Toplumsal Etkileri", *History Studies*, C. 5, S. 5, 2013, s. 273-291.
[42] Bu konuda bkz. Arthur FitzHenry Townshend, *A Military Consul in Turkey*, Seeley, London 1910; Kocabaşoğlu, *age.*, s. 116-148; Musa Şaşmaz, "İngiliz Konsolosu Stewart'ın Konya Vilayetine Dair Genel Raporu (1879)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2002, s. 57-97; Musa Şaşmaz, "İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsolosluğu ve Adlî Yönetime Dair Raporu (1879-1882)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 11, 2002, s. 223-238; Musa Şaşmaz, "İngiliz Kaptan Cooper'ın Kayseri Konsolosluğu (1879)", *Birinci Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997, s. 325-336; Musa Şaşmaz, "Teğmen Ferdinand Bennet'in Kayseri Konsolosluğu 1880-82", *Üçüncü Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000, s. 473-481; Musa Şaşmaz, "İngiliz Konsolosu Yüzbaşı Stewart'a Göre Antalya 1880-82", *Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman'a Armağan*, Berikan Yayınevi, Ankara 2003, s. 564-577; Musa Şaşmaz, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013; Funda Adıtatar, "İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askerî İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XXVI, S. 1, 2011, s. 1-34.
[43] Hasan Şahin, "Kırım Harbi'nde (1853-1856) Doğu Anadolu Cephesi'nde Cereyan Eden Muharebelerde Başı-bozuk Birlikleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 49, 2013, s. 346.
[44] Mustafa Budak, *1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi,* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993, s. 41-42.

hareketlilikte Erzurum, Osmanlı ordusunun toplandığı en önemli askerî üs olarak önemli bir görev icra etti.[45] Bu hareketliliği Erzurum'dan gözlemleyen Challaye, öncelikle şehir ve eyalet halkının durumuna dair tespitleri içeren bir rapor kaleme aldı. Challaye bu raporunda Osmanlı-Rus ilişkilerinin kesildiği haberinin Erzurum'a ulaşması üzerine hem şehir hem de eyalet genelinde bu haberin etkilerini hemen gösterdiğini; şehirde ve civarında eşkıyalık faaliyetlerinin başladığını; bunun yanında Osmanlı Hükümeti'nin Anadolu Ordusu'nun büyük bir kısmını Erzurum civarında toplattığını belirtmekteydi. Hatta Erzurum'daki bu hazırlıklar üzerine şehirde mukim Rus konsolosu Jaba şehirden ayrılma hazırlıkları yapmaya başlamıştı. Challaye raporun devamında Erzurum'da Anadolu Ordusu'nun toplanmasına dair ayrıntılar vermeye devam etti.[46] Challaye Temmuz ayından itibaren Erzurum'daki askerî hareketliği bildiren daha ayrıntılı raporlar kaleme almaya başladı. Bu raporlardan ilki 10 Temmuz 1853 tarihlidir. Challaye bu raporda 23 Haziran'da Anadolu Ordusu Müşiri Abdi Paşa'nın Erzurum'a varmasını, beraberinde birkaç tabur piyade askerî getirmesi ve bunların şehre bir kilometre uzaklıkta çadırlara yerleşmelerinden bahsetmektedir. Osmanlı ordusunun şehre girişinde halk ve yetkililer tarafından yapılan bir tören ile karşılanmalarını belirtmenin yanında Challeye'nin ordunun durumu hakkındaki izlenimleri ise daha ilginçtir. Challaye Erzurum'da toplanan Anadolu Ordusu'nun ülkenin diğer yerlerinde de olduğu gibi silah teçhizat ve donanım bakımından yetersiz olduğunu, moral bakımından da on dört aydır maaşlarını alamayan askerlerde bundan kaynaklanan bir isteksizlik olduğunu belirtir. Asker sayılarına da değinen Challaye, Erzurum'daki kampın Temmuz ayı itibarı ile 10.000[47] askerî barındırdığını; fakat Erzurum'a yeni askerî yığılmaların da olduğunu ifade etmektedir. Challaye'nin böylesine erken bir tarihte Osmanlı ordusunun Ruslara karşı direnemeyecekleri ve Osmanlı ordusu yetkililerin de İngiliz ve Fransız birliklerinin yardımı olmadan Ruslar tarafından püskürtüleceklerini söylemekten geri kalmadıklarını özellikle belirtmektedir. Müslüman halkı ve Osmanlı birliklerini ise dini bir fanatizmin beslediğini belirten Challaye, Ermenilerin çok yanlış bir şekilde Rus işgalinden sonra kendi durumlarının iyileşeceği umuduyla Rusları açık bir şekilde çağırdıklarını özellikle vurgular.[48] Challaye, Anadolu Ordusu'nun durumu hakkında 14 Temmuz'da hazırladığı bir diğer raporda da imparatorluğun değişik eyaletlerinden gelenlerle birlikte Anadolu Ordusu'nun sayısının sürekli değiştiğini Erzurum'da 15.700; Kars'ta 3.350 asker bulunduğunu ve bunların dışında 29.000 askerin Erzurum'a gelmesinin beklendiğini rapor ediyordu.[49] 19 Ağustos'taki raporunda ise Ardahan'a gitmek üzere 3.000 askerin Erzurum'dan Ferik Ali Paşa komutasında ayrıldığı ve 18 Ağustos'ta da Anadolu Ordusu Seraskeri Abdi Paşa'nın Osmanlı-Rus sınırında incelemeler yapmak üzere Erzurum'dan ayrıldığını belirtiyordu. Challaye, Osmanlı ordusunun operasyon yapacağı hatta dair tespitler de yapıyordu. Konsolos bu hattı Batum, Ardahan, Kars, Kağızman ve Bayezid olarak tarif etmekteydi.[50]

Challaye'nin Eylül ayının sonlarına doğru konsolosluktan bir süreliğine ayrılıp İstanbul'da ikamet etmesinden önce önemli bir görev icra ederek Anadolu Ordusu'nun

JHS
167
History Studies
Volume 7
Issue 4
December
2015

[45] Cevdet Küçük, *Tanzimat Devrinde Erzurum,* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Sonçağ Tarihi Kürsüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1975, s. 395.
[46] AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Erzeroum, 2, Challaye'den Elçiliğe, Erzurum, 19 Haziran 1853.
[47] Bu rakam « Correspondance politique des consuls » tasnifinde 15.000 olarak görünmektedir. AMAE, CADC, CPC, Depêche politique d'Erzeroum, 1851-1859, 4, Challaye'den Dışişleri'ne, Erzurum, 17 Temmuz 1853.
[48] AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Erzeroum, 2, Challaye'den Elçiliğe, Erzurum, 10 Temmuz 1853.
[49] AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Erzeroum, 2, Challaye'den Elçiliğe, Erzurum, 14 Ağustos 1853.
[50] AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Erzeroum, 2, Challaye'den Elçiliğe, Erzurum, 19 Ağustos 1853.

durumuna ilişkin ayrıntılı bir rapor hazırladığını görmekteyiz. Fransız askerî arşivindeki belgelerin de gösterdiği gibi Challaye muhtemelen Ağustos ayının sonlarına doğru bölgede bir seyahate çıktı. Zira Savunma Bakanlığı Arşivi'nde Challaye tarafından "*Mémoire sur l'Etat actuel de L'armée d'anatolie, considérée au point de vue d'une guerre défensive de la Turquie contre la Russie*" başlığı altında "Türkiye'nin Rusya'ya Karşı Savunulmasında Anadolu Ordusunun Mevcut Durumu Üzerine" şeklinde tercüme edebileceğimiz 287 sayfalık askerî raporun Fransız makamlarına sunulmak üzere Eylül ayının başında hazırlandığı anlaşılmaktadır.[51]

Osmanlı ordularının durumu gösterir şekilde oldukça detaylı hazırlanan bu rapor Challaye'nin izin döneminden önce hazırladığı son raporudur. Raporun detaylarına kısaca bakıldığında Challaye'nin sadece Anadolu Ordusu için değil Osmanlı ordusunun Rus ordusu karşısındaki durumu, klasik dönemde Osmanlı ordusunun Batı ordularına karşı olan üstünlüğü, Osmanlı ordusunun klasik yapısının değişmesi ve II. Mahmut tarafından ortadan kaldırılmasına, Sultan Abdülmecid döneminde yapılan askerî yenilikler gibi savaş öncesi Osmanlı ordusunun durumuna ilişkin bazı tarihi tespitler yaptığı görülmektedir. Fakat raporun odak noktası Anadolu ordusu üzerine hazırlanan kısımdır. Burada Challaye, Anadolu Ordusu'nu, ordunun yerleşik olduğu kampları dikkate alarak Erzurum, Hasankale, Bayezid, Kars, Batum, Ardahan gibi kamplar ekseninde incelemeye çalışmaktadır. Her birini ayrı bir bölüm halinde incelediği raporunda Challaye, ilk olarak Erzurum kampı üzerinde durmaktadır. Burada yer alan süvari, piyade, topçu ve başıbozuk askerlerin durumuna değinmenin yanında Erzurum Kalesi'nin durumu ve şehrin savunmasına yönelik olarak icra ettiği fonksiyonlar hakkında ayrıntılı bilgiler vermektedir. Erzurum'dan sonra Hasankale'ye değinen Challaye, Hasankale'nin de kötü bir durumda olduğu ve kolayca ele geçirilebilecek bir yapıda olduğundan bahsediyordu. Bayezid Kalesi'ne de değinen Challaye buranın daha çok stratejik önemine değinmektedir.

Konsolosun Erzurum kampından sonra tafsilatlı olarak değindiği kamp ise Osmanlı-Rus Savaşı'nın en önemli çatışmalarının olduğu Kars olmuştur. Burada Kars'ın bir kuşatma sırasında düşmanın şehre girebileceği noktalar, kalenin iaşesinin sağlanması, Kars'ın Ruslara karşı direnebileceği noktalar ve şehrin içinde bulunduğu durum hakkında bilgiler vermektedir. Kars'tan sonra savaş döneminde önemli bir fonksiyon icra eden Batum'a da değinen Challaye, şehirde Selim Paşa komutasında oluşturulan kampın amacına, Batum Limanı'nın demirleme olanaklarına ve şehir civarındaki iaşe meselesi gibi konulara değinmektedir. Challaye Kars'tan Kafkas sınırına kadar olan bölgede de incelemelerde bulunmuştur. Raporunda özellikle Ani Şehri'nin ve sahip olduğu arkeolojik zenginlikten bahseden konsolos bölgenin zenginliği açısından burada bir Avrupa kolonisi kurulması konusunda da bazı değerlendirmeler yapmıştır. Ardahan ve Oltu bölgelerinden de bahseden konsolos Ardahan kampı ve şehrin durumu; kalede yapılması gereken düzenlemeler ve Oltu bölgesinin sahip olduğu yer altı kaynaklarından da bahsetmektedir. Bu yerel değerlendirmelerin sonunda Anadolu Ordusu üzerinde daha tafsilatlı değerlendirmeler yapan Challaye, ordunun silah ve teçhizat durumuna değindikten sonra Anadolu Ordusu'nda öne çıkan komutanlar hakkında da bilgiler vermektedir. Rus birliklerinin durumuna da değinen Challaye, Osmanlı ordularının stratejik olarak bazı eksiklikleri olduğundan hareketle Anadolu Ordusu'nun bir saldırıdan ziyade savunma durumunda olması gerektiği ve son tahlilde de Osmanlı ordularının başarısını bu

JHS
168
History Studies
Volume 7
Issue 4
December
2015

[51] Rapor için bkz. CAMD, SHD, L'État-major de l'armée de Terre, Turquie 1811-1849, Tome 620.

ordunun Fransız ve İngiliz askerleri ile desteklenmesi durumunda olabileceğini ifade ediyordu.[52]

Challaye her ne kadar yazışmalarda sağlık sorunlarını gerekçe olarak gösterse de bu detaylı raporunu hazırladıktan sonra belli bir süreliğine İstanbul'da ikamet etmesi, Anadolu Ordusu hakkındaki izlenimlerini gerek elçilik gerekse de Fransız askerî yetkililer ile paylaştığı ihtimalini akla getirmektedir. Gerçekten de Challaye'nin Erzurum'a döndüğünü haber verdiği 30 Mayıs tarihli raporunda Anadolu Ordusu hakkında hazırladığı raporu İstanbul'daki ikameti sırasında elçiye verdiğini ifade ediyordu.[53] Bu bağlamda Challaye'nin Mayıs 1854'te Erzurum'a doğru olan yolculuğunda elçilik şansölyesi Simon ile yaptığı incelemeler Challaye'nin gerek elçilik gerekse de Fransız askerî makamları tarafından başka konularda da yetkilendirildiğini göstermektedir.

Challaye'nin izin döneminde konsolosluğun idaresini ele alan Castagne, Osmanlı ordusundaki Macar askerî yetkililer ile sürekli olarak haberleşmekte ve Osmanlı-Rus çatışmaları ve Erzurum'daki askerî harekâtlar hakkında bilgi vermeye devam etmekteydi. Castagne'nin yazışmaları en azından Osmanlı-Rus çatışmalarının ateşlendiği 1853 yılının sonlarındaki durumu göstermesi bakımından önemlidir. Özellikle Anadolu Ordusu Seraskeri Abdi Paşa'nın görevden alınması ve yerine Ahmet Paşa'nın atanması ve kısa bir süre sonra da Zarif Mustafa Paşa'nın atanması[54] gibi Erzurum'da yankı uyandıran haberleri Castagne'nin elçilik ile olan yazışmalarından takip etmek mümkündür.

Challaye'nin savaş dönemindeki misyonunu anlamamız açısından Fransız Savunma Bakanlığı Arşivi'nde rastladığımız bazı belgeler daha da aydınlatıcıdır. Challaye, İstanbul'daki ikametinden sonra Erzurum'a doğru olan yolculuğu sırasında Samsun'a uğramış ve burada bazı incelemeler yapmıştır. Konsolosun Samsun hakkında bazı tespitler yaptığı görülmektedir. Bu raporda şehirdeki garnizondan, şehri koruyan bataryalara, şehrin kalesine ve üretim potansiyeline, Doğudaki Fransız ordusuna Samsun şehrinin sağlayacağı iaşeye, Samsun'un Kuzey Anadolu'nun gerek tarım ürünleri bakımından gerekse de hayvan bakımından en önemli çıkış kapısı olduğuna değinmekte ve Sivas, Tokat ve Amasya'dan gelen ürünlerin İstanbul'daki fiyatları üzerinden Samsun'da %20 daha ucuza satın alınabileceği belirtmekte ve Samsun'dan alınabilecek hayvansal ve tarımsal ürünlerin adlarını zikretmekteydi.[55] Konsolosun üzerinde durduğu bu noktalar onun daha çok müttefik ordularının iaşelerinin karşılanmasına yönelik bir araştırma içinde bulunduğunu göstermektedir. Bu bakımdan yukarıda da değindiğimiz gibi Challaye'nin Samsun üzerine hazırladığı bu raporun bir devamı olarak 9 Mayıs 1854 tarihli bir diğer rapor daha dikkat çekicidir. "*Mémoire statistique sur l'Etat actuel de la Province & de la ville d'Amasia*" başlığı altında Amasya üzerine hazırlanan detaylı rapor savaş döneminde önemli bir hububat ikmal merkezi olan Amasya'nın bu dönemdeki durumunu aydınlatır niteliktedir. Challaye'nin Fransız Genelkurmayı'na hitaben yazdığı raporun detaylarına bakıldığında Amasya'nın iklimi, demografik yapısı, şehirdeki belli başlı üretim faaliyetleri, Amasya ve civarının tarımsal üretim potansiyeli, bölgenin yer altı kaynakları gibi önemli hususlara değindiği görülmektedir. Fakat Challaye'nin, Samsun

JHS
169
History Studies
Volume 7
Issue 4
December
2015

[52] Challaye raporuna ek olarak Osmanlı ordusunda askere alım hakkında ve Anadolu Ordusu'ndaki redif askerleri hakkında hazırlanmış iki ayrı ek ilave etmiştir.
[53] AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Erzeroum, 2, Challaye'den Elçiliğe, Erzurum, 30 Mayıs 1854.
[54] AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Erzeroum, 2, Challaye'den Elçiliğe, Erzurum, 3 Mart 1854.
[55] AMAE, CADC, CPC, Depêche politique d'Erzeroum, 4, Challeye'den Dışişleri Bakanlığı'na, Erzurum, 2 Mayıs 1854.

örneğinde de görüldüğü gibi daha çok bölgenin üretim potansiyeli üzerinde durduğu görülmektedir.[56]

Konsolosun ve konsolosluk şansölyesi Simon'un özellikle neden Amasya'yı seçtikleri konusunda 1 Ekim 1855 tarihli yazışma daha da aydınlatıcıdır.[57] Simon tarafından imzalı olarak elçiliğe gönderilen bu rapor aslında Amasya üzerine hazırlanmış olan raporun daha geniş bir çalışmanın bir parçası olduğunu göstermektedir. "*Note sur la Colonisation de l'Asie Mineure*" başlığı altında Anadolu'da bir koloni kurulması üzerine hazırlanan bu raporda, Anadolu'nun yeraltı ve yer üstü kaynakları, fiziki ve demografik yapısı, üretim ve ihracat potansiyeline değindikten sonra kolonilerin kurulması gereken yerler konusunda da bazı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Samsun, Tarsus, İzmir, Trabzon ve Üsküdar üzerinde bazı değerlendirmeler yapıldıktan sonra koloni kurulması için gerekli olan koşullar şu şekilde belirlenmektedir: İklimin uygunluğu, nüfusun çokluğu, önemli ticarî hareketler, üretim bolluğu, kolay ulaşım olanakları ve ümit verici bir gelecek. Bu bağlamda bu koşulları sağlayan en uygun yer olarak Amasya üzerinde durulmaktadır. Raporun detaylarında Osmanlı Devleti'nin mevcut koşullarda Fransızlardan gelecek bu koloni kurma teklifini geri çevirecek bir durumda olmadığı üzerinde durulmaktadır. Söz konusu bu rapor üzerinde durulmayacak kadar geniş ve daha farklı şekilde değerlendirilmeyi hak eden ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte konumuz açısından Fransa'nın gerek savaş döneminde gerekse de savaş sonrası dönemde Anadolu'daki çıkarları açısından fikir verebilecek niteliktedir. Rapor Challaye'nin savaş dönemindeki misyonunu anlamamız açısından da önemlidir. Konsolos sadece Erzurum'da bulunduğu dönemde Osmanlı ve Rus ordularının durumuna ilişkin raporlar hazırlamamış; daha aktif olarak Osmanlı ordularının yerleşik oldukları kamp yerlerini de incelemiş ve belki de daha ilginci müttefik ordularını iaşesi için iaşe kaynaklarının gelebileceği noktalar üzerinde de durmuştur. Bunun yanında Anadolu'da bir Fransız kolonisi kurulması konusundaki tespitleri ise en azından Anadolu'daki Fransız çıkarlarının tespitine yönelik erken bir araştırma olarak kabul edilebilir. Zira savaş sonrası dönemde Amasya'ya yönelik olarak Fransız ilgisinin devam ettiğini görmekteyiz. En azından Fransız arşiv kaynaklarının da gösterdiği gibi 1863 yılında Samsun'da tesis edilen konsolosluk biriminin en önemli bölgelerinden biri de Amasya'ydı ve konsolosluğun adı "*Agence consulaire de France à Samsoun et à Amasia*"[58] şeklindeydi. Dolayısıyla Challaye'nin hem savaş dönemi hem de savaş sonrası için Fransız çıkarları doğrultusunda hareket ettiği ve savaş döneminde önemli bir istihbarat kaynağı olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır.

Challaye Mayıs 1854'te konsolosluğunun ikinci dönemi olarak Erzurum'daki görevine geri döndü. Bu ikinci dönemde de Osmanlı ve Rus ordularının hareketlerini daha iyi takip edebilmek için konsolosluk şansölyesi olan Castagne'yi Mayıs ayının sonlarında Kars'a gönderdi.[59] Bu dönemde Challaye'nin elçilikten en önemli talebi Kafkas Cephesi'ndeki gelişmeleri daha iyi takip edebilecek bir görevlinin atanmasıydı. Zira konsolos başından beri İngilizler gibi Osmanlı ve Rus ordularının hareketlerine ilişkin sağlıklı bir kaynağa sahip olmadıkları konusunda şikâyetlerde bulunuyordu. Bu bakımdan Castagne'nin bu istihbarat faaliyeti Haziran 1854'te Kars'tan dönmesiyle sona erdi. Fakat daha da önemlisi Ekim 1854'te

JHS
170
History Studies
Volume 7
Issue 4
December
2015

[56] CAMD, SHD, L'État-major de l'armée de Terre, Turquie 1853-1854, 621.
[57] AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Erzeroum, 2, Challaye'den Elçiliğe, Erzurum, 3 Mart 1854.
[58] Bu konuda bkz. Özgür Yılmaz, "Samsun'da Fransız Konsolosluğunun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 16 (2014), s. 76.
[59] AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Erzeroum, 2, Challaye'den Elçiliğe, Erzurum, 30 Mayıs 1854.

Challaye'nin Paris'e gitmek üzere Erzurum'dan ayrılması oldu.[60] Dolayısıyla Chalaye'den kalan konsolosluk işlerini Castagne uhdesine aldı. Castagne de görev süresinde gerek savaşın seyri gerekse de bölgede cereyan eden önemli hadiseleri düzenli olarak elçiliğe rapor etmeye devam etti. Özellikle Kars'ın Ruslar tarafından kuşatılması ve ele geçirilmesi süresince burada gelen haberleri elçiliğe aktardı. Hatta Rusların ilerlemeleri karşısında Ağustos ayında bir güvenlik tedbiri olarak konsolosluk arşivinin Erzurum'dan Trabzon'a taşınması bile söz konusu oldu.[61] Fakat Ekim ayında Kars'ın Ruslara teslim olması ile beraber bölgedeki askerî hareketlilik de yavaşladı ki bu da konsolosun yazışmalarından da izlenebilmektedir. En azından bir istihbarat kaynağı olarak konsolosların askerî hareketler hakkındaki raporlarının kesildiği görülmektedir.

Sonuç

Öncellikli olarak konsolosluk kaynaklarının yalnızca mahalli tarih çalışmaları için birer kaynak olarak kullanılmaları dışında yerel de olsa önemli diplomatik belgeler olarak taşıdıkları zenginlik her açıdan incelemeye değerdir. Bu açıdan bakıldığında 1830'lardan itibaren ilk olarak Rus ve İngiliz konsolosluklarına ev sahipliği yapmaya başlayan Erzurum için Fransız arşivlerinde daha eski dönemlere ilişkin belgelerin olduğu özellikle belirtilmelidir. Fransızların bölge ile konsolosluk kurumu ile tanıştıkları 19. yüzyılın hemen başlarında Erzurum'a yönelik bir ilginin ortaya çıktığı görülmektedir. Ancak bu ilgi pek çok deneme ve talepten sonra 1843 yılında bir konsolosluğun kurulması ile taçlandırılmış oldu. Daha ilk dönemlerinden itibaren İran'a yönelik ticarî bir münasebet içinde olmayan Fransızlar için konsolosluğun siyasî misyonunun ön planda olduğu konsolosların tespitleri üzerinden okunabilmektedir. Şehirde çok fazla kalamayan konsoloslar adeta siyasî bir raportör gibi Erzurum'da ve konsolosluk bölgesindeki her türlü gelişmeyi Fransız makamlarına bildirmişlerdir. Bu bakımdan bu kaynaklar Erzurum için olduğu kadar Osmanlı Devleti açısında da ehemmiyet arz etmektedir. Öncelikle bu zenginliğin yapılacak olan bir envanter çalışması ile tespiti ve kaynakların tanıtımının yapılması gereklidir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun doğusunda cereyan eden her çatışmada olduğu gibi Kırım Savaşı döneminde de Erzurum önemli bir fonksiyon icra etti. Kafkas Cephesi için asker ve iaşe temininde bir ara istasyon olarak hizmet verdi. Bu bakımdan Erzurum'un Kırım Savaşı sırasındaki durumuna dair yerli kaynakların yanında şehirde mukim konsolosların raporları savaş sürecine dair farklı bir perspektif sunmaktadır. Bunun dışında Challaye'nin askerî hareketliliğe dair verdiği bilgiler ise konsolosların savaş dönemlerindeki misyonları açısından güzel bir örnektir. Savaşta Fransa gibi müttefik bir devletin temsilcisi olan Challaye oldukça aktif bir istihbarat faaliyetinin içinde olmuştur. Hatta savaşın başlaması ile beraber tüm dikkatini cephedeki gelişmelerin takibine ayıran Challaye askerî bir yetkili gibi Osmanlı ve Rus ordularının durumuna dair önemli gözlemler yaptı. Savaş süresince bölgede incelemeler yapan Fransız askerî uzmanların yanında Challaye bölgede yaptığı geziler ile savaşın seyrine dair oldukça yerinde tespitler yaptı. Çatışmaların henüz ateşlenmediği bir döneme denk gelen ön tespitleri Fransız askerî ve diplomatik makamları için önemli rehber oldu. Bilhassa Osmanlı ordusunda komuta kademesinde savaş sürecinde yaşanan zafiyet ve eksiklikler Challaye'nin ilk başlarda dikkatini çeken hususlardı. Bunların dışında konsolosun Samsun ve

[60] Challaye'nin tam olarak Erzurum'dan ne zaman ayrıldığını bilmemekteyiz; fakat konsolosun imzasını taşıyan son raporun 14 Ekim tarihli olması ve 24 Ekim'den itibaren Castagne'nin yazışmalar yapmaya başlaması Challaye'nin Ekim ayının başlarında Erzurum'dan ayrıldığını göstermektedir. AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Erzeroum, 2, Castagne'den Elçiliğe, Erzurum, 14 Ekim 1854; Aynı dosya, Castagne'den Elçiliğe, 24 Ekim 1854.
[61] AMAE, CADN, Constantinople, Ambassade, Série D, Erzeroum, 2, Castagne'den Elçiliğe, Erzurum, 14 Ağustos 1854.

Amasya seyahatleri ve bu şehirler hakkındaki tespitleri müttefik ordularının iaşelerine yönelik bir çalışma olduğu kadar Fransa'nın Osmanlı politikası ve Anadolu'daki çıkarlarının geleceği açısından da önemli ipuçları verir niteliktedir.

KAYNAKÇA

A. Arşivler

1. *Archives du ministère des Affaires étrangères* (AMAE) (Dışişleri Bakanlığı Arşivi, Fransa)

a) Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve (CADC)

Série Personnel 1ère Série. no. 841, "Charles Alexandre Challaye".

Correspondance politique des consuls, (CPC), Erzeroum Tome 4 (1851-1859).

Correspondance consulaire et commerciale (CCC): Erzeroum Tome 1(1843-1853).

b) Centre des Archives diplomatiques de Nantes (CADN)

Ambassade, Constantinople, Série D : Trébizonde, Tome 3 (1826-1838) –Tome 4 (1838-1843),

Sinope Tome 1,

Erzeroum, Tome 1 (1807-1852), Tome 2 (1853-1859).

Ambassade, Ankara: Tome 73.

Archives des postes diplomatiques : Trébizonde, Tome 107.

2. *Centre d'archives du ministère de la défense* (CAMD) (Savunma Bakanlığı Arşivi, Fransa)

Service historique de la Défense (SHD) (Château de Vincennes), L'État-major de l'armée de Terre, Turquie: Tome 620 (1811-1849); Tome 621 (1853-1854).

B. Araştırma ve İncelemeler

ADITATAR, Funda, "İzmir İngiliz Başkonsolosluğunun Askerî İstihbarat Faaliyetleri (1878-1914)", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. XVI, S. 1, 2011, s. 1-34.

_____, *İzmir İngiliz Konsolosluğu ve Siyasî Faaliyetler (1878-1914) İngiliz Konsolosluk Raporlarından,* (Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2011.

ATEŞ, Sabri, *Ottoman-Iranian Borderlands: Making a Boundary, 1843–1914,* Cambridge University Press, New York 2013.

AYKUN, İbrahim, *Erzurum Konferansı (1843-1847) ve Osmanlı-İran Hudut Antlaşması*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1995.

BAYRAKTUTAN, Ayşe, *Erzurum İngiliz Konsolosluğu ve Faaliyetleri*, (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum 2010.

BİLİCİ, Faruk, "La France et la mer Noire sous le Consulat et l'Empire : « la porte du harem ouverte », *Méditerranée, Moyen-Orient : deux siècles de relations internationales, recherches en hommages à Jacques Thobie* (dir. W. Arbid, S. Kançal, J.-D Mizrahi, S. Saul), L'Harmattan, Paris 2003, s. 655-676.

_____, "XIX. Yüzyılın Başlarında Trabzon'daki Fransız Konsolosluğu: Paris'in Asya Kapısı", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 3, 2007, s. 35-47.

BOUËDEC, Gérard Le, - ULBERT, Jörg, *La fonction consulaire à l'époque moderne: L'Affirmation d'une institution économique et politique (1500-1800)*, PU, Rennes 2006.

BUDAK, Mustafa, *1853-1856 Kırım Savaşı'nda Kafkas Cephesi,* (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1993.

ÇİÇEK, Kemal, "Osmanlı Devleti'nde Yabancı Konsolosluk Tercümânları", *Tarih ve Toplum*, S. 146, 1996, s. 17-23.

ERDOĞRU, M. Akif, "Onsekizinci Yüzyıl Sonlarında Kıbrıs'ta Avrupalı Konsoloslar ve Tercümânları", *İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi Bildirileri* (24-27 Kasım 1998), c. II, Gazimağusa 1999, s. 316-328.

FONTANİER, Victor, *Voyage en Orient, Entrepris par ordre du Gouvernement Français de 1830 a 1833, Deuxiéme Voyage en Anatolie*, Paris 1834.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, "Konsolos", *İA*, C. VI, MEB, İstanbul 1985, s. 836-840.

KINLI, Onur, *19.Yüzyıl'da Amerika Birleşik Devletleri'nin İzmir'deki Konsolosluk Faaliyetleri*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2009.

KOCABAŞOĞLU, Uygur, *Majestelerinin Konsolosları İngiliz Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İngiliz Konsoloslukları (1580-1900),* İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

KÜÇÜK, Cevdet, *Tanzimat Devrinde Erzurum,* (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Sonçağ Tarihi Kürsüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1975.

LESURE, Michel "La France et le Caucase à l'époque de Chamil", *Cahiers du monde russe et soviétique*, C.19, S. 1-2, 1978, s. 5-65.

ÖZKUL, Ali Efdal, "The Consuls and Their Activities in Cyprus under the Ottoman Administration (1571-1878)", *Turkish Studies*, C. 8, S. 2, 2013, s. 239-283.

SARIKÇIOĞLU, Melike, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913),* TTK, Ankara 2013.

SAVAŞ, Ali İbrahim, "Konsolos", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. XXVI, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara 2002, s. 178-180.

SHAW, Stanford J. - Ezel Kural SHAW, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, c. II, çev. M. Harmancı, E Yayınları, İstanbul 1994.

Sources de l'histoire du Proche-Orient et de l'Afrique du nord dans les archives et bibliothèques français, Tome I-II, Paris-London 1996.

ŞAHİN, Hasan, "Kırım Harbi'nde(1853-1856) Doğu Anadolu Cephesi'nde Cereyan Eden Muharebelerde Başı-bozuk Birlikleri", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49 (2013), s. 343-358.

ŞAŞMAZ, Musa, "İngiliz Kaptan Cooper'ın Kayseri Konsolosluğu (1879)", *Birinci Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1997, s. 325-336.

_____, "İngiliz Konsolosu Stewart'ın Konya Vilayetine Dair Genel Raporu (1879)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 12, 2002, s. 57-97.

_____, "İngiliz Konsolosu Yüzbaşı Stewart'a Göre Antalya 1880-82", *Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman'a Armağan*, Berikan Yayınevi, Ankara 2003, s. 564-577.

_____, "İngiliz Yüzbaşı Stewart'ın Konya Konsolosluğu ve Adlî Yönetime Dair Raporu (1879-1882)", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 11 (2002), s. 223-238.

_____, "Teğmen Ferdinand Bennet'in Kayseri Konsolosluğu 1880-82", *Üçüncü Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 2000, s. 473-481.

_____, *İngiliz Konsolosları ve Ermenilerin Katliamı İddiaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2013.

ŞİMŞEK, Eyyub, "Kırım Savaşı'nın Trabzon Eyaletine Toplumsal Etkileri", *History Studies*, C. 5, S. 5, 2013, s. 273-291.

_____, *Osmanlı-Fransız Diplomatik İlişkileri ve Kırım Savaşı (1853-1856)*, (Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trabzon 2013.

TOWNSHEND, Arthur FitzHenry, *A Military Consul in Turkey*, Seeley, London 1910.

ULUERLER, Sıtkı, *XIX. Yüzyıl İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasî İlişkileri (1747-1848)*, (Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi), Elazığ 2009.

WAGNER, Moritz, *Reise nach Persien und dem lande der Kurden. Von Moritz Wagner... Mit einem vorläufer: Denkwürdigkeiten von der Donau und vom Bosporus*, Arnoldische buchhandlung, Leipzig 1852.

YILMAZ, Özgür, "19. Yüzyılın Başlarında Trabzon'da Bir Levanten: Pierre Dupré ve Trabzon Konsolosluğu (1803-1820)", *The Levantines: Commerce and Diplomacy, 1st International Conference Bildiri Sunumu*, İstanbul, 3-5/11/2014.

_____, "Samsun'da Fransız Konsolosluğunun Kurulması ve Fransız Arşiv Belgelerine Göre Şehrin Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 6, 2014, s. 57-87.

_____, "Victor Fontanier'nin Trabzon Konsolosluğu (1830-1832)", *OTAM*, S. 35, 2014, s. 153-196.

JHS
174
History Studies
Volume 7
Issue 4
December 2015